

Wat Zwolle betreft zal men Portugees-joodse namen tevergeefs zoeken in het *Herinneringsboek Joods Zwolle 1940-1945*, dat in de tentoonstelling in de synagoge te koop is. Maar ook in onze stad kan men af en toe Portugees-joodse familienamen tegenkomen. Op de joodse begraafplaats aan de Kuyterhuislaan bijvoorbeeld liggen twee mannen begraven met de naam “de Marcas”:

* Moritz de Marcas, geboren in Zwolle op 23 Nisan 5600 (28 april 1840) en alhier overleden op 22 Cheswan 5681 (3 november 1920).

* Bernard de Marcas, ook geboren in Zwolle op 2 Tishrie 5619 (11 september 1858), maar overleden te Amsterdam op 11 Ijar 5696 (3 mei 1936).

Op 4 mei a.s. wordt er in de synagoge werk uitgevoerd van de componist Daniël Belinfante (1893 – 1945). En eigentijds: een van de leden van onze tentoonstellings-commissie, Astrid Rodrigues Pereira, heeft een echte Portugees-joodse achternaam.

De gedachte die soms postvat, dat deze vaak dubbele namen of namen met het voorvoegsel “de” of “da” (“van” of “van de”) zouden wijzen op een adellijke herkomst, is onjuist. Dubbele namen zijn in Spanje en Portugal heel gebruikelijk. Veel van deze namen hebben een gewone betekenis. “Belinfante” betekent bijvoorbeeld “mooi kind”, “da Costa” wil zeggen “van de kust”, “Pereira” betekent “perenboom” en “de Mesquita” duidt erop dat de familie oorspronkelijk in de buurt “van de moskee” woonde.

De Portugese joden hebben belangrijke bijdragen geleverd aan de Nederlandse cultuur. Voorbeeld van een bekende Nederlander uit hun gelederen is de advocaat Isaäk da Costa die in 1822 op 24-jarige leeftijd “uit teleurstelling over het kille rationalistische jodendom” van zijn dagen overging tot het christendom [cit. J. Michman e.a., *Pinkas*, Geschiedenis van de joodse gemeenschap in Nederland, 1999, p. 82]. Hij werd een van de belangrijkste Nederlandse dichters van zijn tijd. Waar sommige andere bekeerlingen alle banden met het jodendom verbraken, bleef Da Costa (1798-1860) zijn joodse en vooral zijn aristocratische afkomst onderstrepen. In zijn bekering zag hij de verwezenlijking van het ware jodendom. Hij was een leidende figuur in het christelijke Reveil en was een van de oprichters van de Anti-Revolutionaire Partij (de partij die zich keerde tegen de ideeën van de Franse Revolutie.)

De bekendste Nederlandse Portugese jood was natuurlijk de grote filosoof Baruch de Spinoza. Aan hem was dit seizoen een cursus in de Zwolse synagoge gewijd, die gegeven werd door Prof.Dr. R.G. Fuks-Mansfeld.

En heeft u wel eens gehoord van Samuel Jessurun de Mesquita (1868-1944)? Hij is de grafisch kunstenaar die vooral bekend is geworden als de leermeester van de graficus M.C. Escher. Aan zijn werk is tot en met 12 maart jl. een tentoonstelling gewijd geweest in het Gemeente Museum in Den Haag. De Zwolse uitgeverij Waanders heeft over zijn werk een boek uitgegeven met de titel “Jessurun de Mesquita, Meester van Artis”. Het is samengesteld door Yvonne Beentjes en verkrijgbaar in de boekwinkel voor € 13,95. Onderstaande hoornuil is van de hand van Jessurun de Mesquita.

De inhoud van dit bulletin

Aan de Portugese joden in Nederland is een groot deel van dit nummer van het *Judaica Bulletin* gewijd. Rudie Cortissos (ook een Portugees-joodse familienaam) geeft een overzicht van hun geschiedenis. Hij was dit seizoen twee avonden te gast in de Zwolse synagoge als docent over dit onderwerp. Op boeiende wijze besprak hij de geschiedenis, gebruiken en cultuur van de Portugese joden in ons land. Een uitgebreide verhandeling van zijn hand kunt u vinden in het AO-boekje *Geschiedenis van de Portugese joden in Nederland* (te koop op de website www.actueleonderwerpen.nl).

De geschiedenis van de Portugese joden in Nederland

door Rudie Cortissos

Na de verwoesting van de Tweede Tempel in Jeruzalem in het jaar 70 en de opstand onder Bar Kochba in 135 werden de joden gedwongen te vluchten en een groot deel van hen week uit naar landen rond de Middellandse zee. Vanuit Noord-Afrika werd al in de middeleeuwen de oversteek naar het Iberische schiereiland gemaakt en in de daaropvolgende honderden jaren werd het leven gekenmerkt door vervolgingen, jodendombeleving, ontwikkelingen op het gebied van cultuur, wetenschap, filosofie en literatuur. In 1469 ontstond het Spaanse koninkrijk door het huwelijk van Ferdinand van Aragon en Isabella van Castilië. Negen jaar na hun huwelijk stelden zij de Inquisitie in. Als gevolg daarvan werden de joden voor de keus gesteld zich volledig te bekeren tot het christendom en dan ook in het geheim hun jodendom niet meer te beleven, ofwel een risico te nemen, hun bezittingen te verliezen en uiteindelijk toch gedood te worden. Velen hadden de christelijke godsdienst al aangenomen, onder meer om in de gelegenheid te zijn zich beter in hofkringen te kunnen bewegen en hoge maatschappelijke posities te kunnen bekleden. Deze stap was veelal levensreddend.

De vroegste geschiedenis

In 1492 kwamen deze maatregelen tot een kookpunt met als gevolg dat de joden drie maanden na de ondertekening van het Edict, op 31 maart van dat jaar in Granada, in feite verdreven werden. Het rooms-katholieke Spanje was op weg naar een godsdienstige eenheid.

Per schip verlieten zij Spanje om zich vanaf dat moment zowel in Europese, Afrikaanse en Aziatische landen rond de Middellandse zee te vestigen. Een deel van hen week uit naar het naburige Portugal, waar zij al of niet tegen betaling korte tijd mochten verblijven. Velen werden tot slavenarbeid gedwongen. Hoewel de Portugese heerser Emanuel I in eerste instantie tolerant leek te zijn en de tot slavernij gedwongen vrij werden gemaakt, werd toch in 1536 ook de Portugese Inquisitie ingesteld. Na de vereniging van Spanje en Portugal na 1580 - het huwelijk tussen Emanuel I met de Spaanse kroonprinses Isabella was daar debet aan - keerden joden naar Spanje terug, nu overgeleverd aan de Spaanse inquisiteurs. Vandaar vluchtten zij onder vrijwel onmogelijke omstandigheden onder meer per schip naar Frankrijk, Engeland en de Nederlanden. Zo kwamen de eersten in 1593 hier te lande aan, enige tijd later aangevuld met de in Antwerpen sedert het begin van de zestiende eeuw als kooplieden wonende bekeerlingen, de zogenaamde marranen. Godsdienstvrijheid en tolerantie lagen daaraan ten grondslag, toegestane immigratie in de jaren 1580-1601 verspreidde zich als een lopend vuurtje.

Vanwege de lange arm van de Inquisitie gebruikten velen schuilnamen waaronder zij dan bijvoorbeeld zaken deden met het vroegere vaderland.

De drie gemeenten

Al in de jaren 1602-1603 hield een groep Portugese joden synagogendiensten in een huis bij de Montelbaanstoren in Amsterdam. Maar in 1614 kreeg de oudste Portugese Gemeente, Beth Jahacob, opgericht in 1600, de beschikking over het gebouw "Antwerpen", dat aan de Houtgracht (nu Waterlooplein) tussen Zwanenburgwal en Vlooyenburgsteeg moet hebben gestaan. Zij huurden het huis voor een bedrag van 40 Carolus guldens per jaar; in 1630 kocht Lopo Ramirez het gebouw voor rekening van de Portugese natie. Van het synagogale complex maakten een school en een mikwa (religieus bad) deel uit. De synagoge was op de bovenverdieping.

De tweede Gemeente was Neve Shalom, opgericht in 1608, die bevond zich aan het huidige Waterlooplein naast de Mozes en Aron kerk. In dat jaar lag de van schilderijen voorziene synagoge aan de Lange Houtgracht. De eigendomsbewijzen van het pand, dat natuurlijk vele malen van eigenaar heeft gewisseld, zijn bewaard gebleven. Van de derde Gemeente, de in 1618 van Beth Jahacob afgescheiden Beth Israël Gemeente, zijn de meeste gegevens bewaard gebleven. Het ontstaan van deze gemeente vond zijn oorzaak in bestuurlijke onvrede.

In de notariële acte van 25 juli 1618 staat vermeld

dat Jan Chiwart Suijkert, banketbakker, een 'packhuis' verhuurt aan José Pinto, Portugees koopman, die het naar eigen inzicht mag gebruiken. De huurprijs voor dit naast de synagoge van Neve Shalom gelegen pand bedroeg 300 Carolus guldens per jaar; het huurcontract was afgesloten voor een periode van twee jaar en negen maanden, plus twee optie jaren. Hier zouden in 1639 de drie verenigde Gemeenten hun eerste gezamenlijke synagoge vestigen.

De Esnoge, de Portugeese synagoge in Amsterdam

De Esnoga

Aan het ontwerpen en indienen van een bouwplan kon iedereen deelnemen. Uiteindelijk viel de keuze op Elias Bouman en het hele gebouw werd onder zijn leiding en onder toezicht van het stadsbestuur tot stand gebracht. Elias Bouman werd geboren in 1636 als oudste zoon van een meester metselaar. Kort nadat het College van Parnassim besloten had hem de opdracht te gunnen, vond de eerste steenlegging plaats op donderdag 17 april 1671. De bouw heeft vijf jaar geduurd, aanzienlijk langer dan voorzien vanwege de oorlog die Frankrijk, Engeland, Munster en Keulen voerden met de Republiek. Op 24 mei 1674 werd de bouw vol ijver hervat. Maar helaas, er kwam weer een tegenslag, dit keer in de vorm van een orkaan die op 1 augustus 1674 de meeste glasruiten verbrijzelde en een van de dakgalerijen vernielde. Uiteindelijk werd op vrijdag 2 augustus 1675 het gebouw, in tegenwoordigheid van Burgmeester en Schepenen en vele andere aanzienlijken, om 5 uur 's middags ingewijd.

In de loop van de ruim 330 jaar na de inwijding op 2 augustus 1675 is het gebouw niet aan ingrijpende wijzigingen onderhevig geweest. Natuurlijk zijn er wel veranderingen doorgevoerd en zijn er diverse grotere en kleinere restauraties ter hand genomen. Het gebouw valt onder Monumentenzorg. Het gebouw is uniek, monumentaal en maakt op iedereen een

onvergetelijke indruk. Het is ook niet verwonderlijk dat de snogeiros (bezoekers die aan de dienst deelnemen) met hoge zijden hoed, de vervanger van de vroeger gebruikte steek, keurig gekleed ter synagoge gaan. De allure van weleer is er nog steeds.

Sociale instellingen

Al spoedig na hun komst in Amsterdam en nog voor de drie Gemeenten zich in 1639 verenigden stichtte Beth Jahacob in 1609 de vereniging Bikoer Cholim (ziekenbezoek). Behalve die doelstelling behoorden bijstand aan behoeftige mensen, het wassen van de doden, de maaltijd na de begrafenis en begeleiding van de rouwenden tot de taken van het bestuur.

In het jaar van de vereniging van de drie Gemeenten ontstond de instelling Gemiluth Hasidim, een charitatieve instelling voor de begeleiding der stervenden en verzorging van overledenen. Onder supervisie van deze broederschap functioneerden de verenigingen Avodath Hakodesh en Mishmereth Habayit om de doden van het sterfhuis naar de trekschuit te brengen, respectievelijk de doden bij aankomst in Ouderkerk aan de Amstel op de baar te leggen en over de begraafplaats naar het graf te dragen. Zo werd ook de vereniging "Liefde en waarheid" in het leven geroepen die ten doel had de doden te reinigen en de lijken te kisten; de vereniging Eben Jacara (edelsteen) verzorgde de zerken op de graven.

En zo zijn er meer dan twintig sociale instellingen met de meest uiteenlopende doelstellingen geweest. De rijke Portugeese joden fournerden over het algemeen het basiskapitaal; zorg voor de broeders en zusters stond zeer hoog in het vaandel.

Metaheerhuis ("lijkenhuis") op de Portugees-joodse begraafplaats in Ouderkerk aan de Amstel

De begraafplaats Beth Haim in Ouderkerk aan de Amstel

Vanaf 1602 werden de doden van de drie Gemeenten - in dat opzicht was er een volledige samenwerking zoals ook op het gebied van de belastingheffing en vleesvoorziening - in Groet bij Alkmaar begraven, maar gezien de transportmogelijkheden in de zeventiende eeuw was dit geen sinecure. De tegenwerking van de bevolking speelde een grote rol. Zo moest een bepaald bedrag betaald worden voor elke kerk die de begrafenisstoet passeerde; dit bleef overigens tot 1721 van kracht, dus ook op het latere traject Amsterdam - Ouderkerk aan de Amstel. Al spoedig ging men naar alternatieven zoeken en het was Ishac Franco Medeyros - het alias voor Isaac Franco Mendes - de stichter van Neve Shalom, die zich daarvoor inzette. Het lukte hem in 1614 een stuk grond in Ouderkerk aan de Amstel te kopen. Het bestuur bestond al spoedig uit drie administrateurs, uit elk der drie Gemeenten één. In dat jaar vonden de eerste begrafenissen plaats hoewel de officiële ingebruikname pas twee jaar later plaatsvond. De hoge kindersterfte in de eerste decennia valt er duidelijk waar te nemen.

Het in eerste instantie aangekochte stuk grond was maar tijdelijk voldoende; in de loop der jaren werden regelmatig grondaankopen gedaan. Maar ook daaraan kwam op een gegeven moment een einde, omdat er nauwelijks meer grond beschikbaar was. Een bepaald stuk grond dat in de achttiende eeuw was gebruikt om doden te begraven werd met zand opgehoogd; rabbinale goedkeuring was daarvoor vereist en vanwege de calamiteit in de tweede wereldoorlog zullen zich wat dat betreft geen problemen voordoen.

Vanzelfsprekend werden registers bijgehouden; vanaf het begin in het Libro do Bet Haim, het register van de begraafplaats. In de jaren 70 van de vorige eeuw, zijn die gegevens tezamen met andere familiegegevens op kaarten overgebracht, een schat aan genealogische informatie. In latere jaren, zelfs zeer recent; zijn alle van enig belang zijnde grafstenen gerestaureerd en is de begraafplaats, waar voor Nederland zeer bijzonder planten groeien, vrijwel helemaal opgeknapt.

Portugees-Israëlitisch Seminarium Ets Haim - Bibliotheek Ets Haim en Livraria Montezinos

Rond 1600 werd de leerschool Talmoed Tora opgericht met als doelstelling het geven van lager en hoger godsdienstonderwijs aan zonen van Gemeenteleden. Elk van de eerste drie Gemeenten had haar eigen studie-inrichting maar in 1637 besloot men de Broederschap Ets Haim op te

richten. Doelstelling: het verstrekken van studietoelagen aan de meest bekwame leerlingen. Men wilde voorkomen dat een gebrek aan financiële middelen het onderbreken van de studie ten gevolge zou hebben. Twee jaar later, in 1639, vond de samensmelting van de drie Gemeenten plaats, waarbij een der parnassim van Talmoed Tora tevens als penningmeester van Ets Haim optrad. Ondanks vele ups en downs heeft het voortbestaan van Talmoed Tora en Ets Haim gelukkig nimmer gevaar gelopen.

Het is nauwelijks mogelijk de rijkdom van deze bibliotheek te beschrijven. Er zijn meer dan zeshonderd manuscripten, tienduizenden boeken in het Spaans, Portugees, Hebreeuws, Nederlands en wat andere talen. Ets Haim schaft nog steeds boeken aan. De bibliothecaris en het College van Regenten (bestuur) hebben ervoor gezorgd dat alles netjes gecatalogiseerd is, dat de oorspronkelijke doelstelling, onderwijs, weer gegeven kan worden, dat ook de op schrift gestelde muziek toegankelijk is gemaakt. Nog maar kort geleden werd een volledige restauratie afgerond.

Interieur van de bibliotheek Ets Haim

Boekdrukkunst

Een van de weinige beroepen die joden in Amsterdam voor de Franse revolutie mochten uitoefenen was dat van drukker. De wereldvermaarde producten van de joodse boekdrukkunst vormden vooral in de zeventiende eeuw een belangrijke bijdrage aan de economische bloei van de stad. De joodse inwoners van Spanje en Portugal werden in de vijftiende en zestiende

eeuw nog steeds vervolgd om hun geloof ondanks dat zij -weliswaar gedwongen -tot het christendom waren overgegaan Zij vluchtten en in hun nieuwe woonplaatsen werd het joodse geloof weer aangenomen. Voor de uitoefening van de erediensten en het godsdienstonderwijs waren religieuze handleidingen en boeken nodig. Met de toenemende vrijheid van meningsuiting in de noordelijke Nederlanden werden steden als Leiden en Amsterdam aantrekkelijke vestigingsplaatsen. In Amsterdam kwamen begin zeventiende eeuw steeds meer joodse drukkers wonen, want in deze stad mochten zij lid van het gilde worden. Dat was niet zo verwonderlijk; de meeste drukkers waren absoluut geen concurrenten omdat zij uitsluitend werken in het Hebreeuws drukten. Uitzonderingen waren de Portugees joodse Menasseh ben Israël en Joseph Athias, die beiden ook in opdracht van niet-joden werkten. Al in 1612 werden de eerste Spaanstalige gebedenboekjes gedrukt en in 1627 gaf Samuel Menasseh ben Israël het eerste gedrukte Hebreeuwse gebedenboek met Spaanse vertaling uit; vanaf dat moment beschikte Amsterdam over een gespecialiseerde joodse drukkerij.

Vijf gerenommeerde joodse drukkerijen zijn er geweest, waarvan vier Portugees joodse: behalve de twee eerder genoemde moeten wij daar Uri Halevi en David de Castro Tartaas aan toevoegen. Salomon Proops was de ashkenazisch joodse drukker van groot aanzien.

Bima(verhoging waarop uit de Tora wordt gelezen) in de Esnoge te Amsterdam

Muziek en liturgie

De melodieën en gezangen binnen de muren van de Portugeese synagoge vormen een hoofdstuk apart. Toonaangevend in deze is de hazan, de voorzanger, maar ook de leden van de Portugeese Gemeente

werden en worden geacht enige kennis van muziekunst te hebben. Vele van hen behoorden tot de maatschappelijke "hoge burgerij", van handels- en kooplieden, intellectuelen en gestudeerden. Zij waren bovendien een klasse die ook thuis muziek lieten maken of zelf een instrument bespeelden. Voor hen was het niet vreemd de melodieën in de synagoge mee te zingen. Bij bijzondere feestelijke gelegenheden was er zelfs orkestrale begeleiding die ook opgetekend is in de annalen van de synagogen van de drie Gemeenten van vóór 1675, het jaar dat de synagoge in gebruik werd genomen. Deze is nog steeds in gebruik, al wonen de leden van de Gemeente niet meer in de directe omgeving. De liturgie van de Amsterdams Portugeese gemeenschap is zeer muzikaal. Omstreeks 1726 was deze al uitgekristalliseerd en hadden muzikale tradities van de gebeden een zo goed als vaste vorm gekregen. De generatie daarna deed een eerste poging om die vorm en de inhoud van de synagogendiensten voor het hele liturgische jaar vast te leggen. In de late negentiende eeuw ontstond het koor Santo Serviço. Hoewel dit koor in 1886 ontstond werd pas in 1908 toegestaan in de synagoge te zingen. Sinds kort, 2002, is het koor nieuw leven in geblazen. Dat spoort de leden aan mee te zingen.

Opperrabbijnen

Het dagelijks bestuur (College van Parnassim) van de Portugees Israëlitische Gemeente heeft sinds 1639 vijftien chachamim (wijzen) benoemd, vijftien opperrabbijnen. Al voor de samensmelting van de drie Gemeenten in 1639 fungeerden de in het Griekse Saloniki geboren Joseph Pardo en Mozes ben Aroyo als zodanig. Salomon Sales kwam uit Adrianopel (Turkije), Isaac Aboab da Fonseca zag in het Portugees plaatsje Castro d'Ayre het levenslicht. Hij was de eerste chacham van de samengesmolten Gemeenten. Salomo ben Jacob Aylion werd in het Palestijnse Safed geboren en woonde vele jaren in Saloniki. Hij werd eigenlijk per toeval tot opperrabbin benoemd. Via Livorno kwam hij uit Safed om geld in te zamelen voor de armen in het Heilige Land. In 1689 volgde zijn benoeming tot chacham in Londen, een Portugeese Gemeente die zijn oorsprong in Amsterdam vond en waarmee, vanwege de emigratie vanuit Amsterdam, intensieve contacten werden onderhouden. Hij werd in 1728 in Ouderkerk aan de Amstel begraven. Samuel Menasseh ben Israel, de boekdrukker, is een van de meest vooraanstaande persoonlijkheden uit de geschiedenis van de Gemeente. Op 18-jarige leeftijd gaf hij al

leiding aan Neve Shalom. Hij was het die Oliver Cromwell heeft kunnen overtuigen joden officieel in Engeland toe te laten. Van meer recente datum kennen wij dan Isaac van Juda Palache, Salomon Rodrigues Pereira en Barend Drukarch, Nederlanders die tussen 1900 en 2000 als chacham hebben gefunctioneerd.

Afkomst en tradities

Het gebruik van familiewapens door joden kwam in de tijd van de marranen hoe langer hoe meer in zwang en werd niet alleen verleend voor bewezen diensten. Zij vormden een belangrijke categorie. Als een jood zich in Spanje liet dopen kwam het nog al eens voor dat hij werd geadopteerd door een adellijke familie en daarmee kreeg hij ook meteen het recht het wapen van die familie te voeren. Zodoende hadden zij ook het recht dit wapen mee naar de Nederlanden te nemen en er op allerlei manieren gebruik van te maken: op hun grafstenen, serviesgoed, linnengoed, bestek, gevelstenen, ex-libris en op hoeken van het tallit (gebedskleed).

Het wapen van de Portugese Israëlietische Gemeente was in eerste instantie de feniks, later vervangen door de pelikaan. Deze vogel voedt in het wapen haar jongen door hen bloed uit haar lichaam te laten pikken en is een typisch katholiek symbool. Wel zou het een duidelijker symbool voor deze Gemeente zijn: de jonge gemeenschap als het ware uit de as herrezen na de vervolgingen op en verbanning uit het Iberisch schiereiland en nu onder gelukkiger omstandigheden levend en werkend in Amsterdam.

Bijna vierhonderd jaar na de vestiging van de eerste Portugese joden in de noordelijke Nederlanden is er van hun tradities, gebruiken en gewoonten relatief weinig over. De integratie in het Nederlandse sociale leven is allang een feit en de holocaust heeft ook een en ander geen goed gedaan. Immers, er zijn bijna geen leden meer die de

gebruiken, gewoonten en tradities op de volgende generatie over kunnen brengen. Noch op het religieuze vlak, noch op profaan gebied.

In Amsterdam ontstond geen authentiek sefardisch volksleven zoals dit bloeide in Turkije en in landen van de Balkan. Ook het Ladino -een vorm van JudeoSpaans -vond hier geen ingang. Men las, sprak en schreef Spaans en Portugees en bleef nauw betrokken bij de cultuur in het moederland. In gegoede gezinnen werden de kinderen door Nederlandse voedsters en verzorgsters grootgebracht en hun invloed was een belangrijke factor voor de culturele aanpassing in hun nieuwe vaderland.

Bij alle feesten, treurdagen en op shabbat worden traditiegetrouw bepaalde mededelingen in de synagoge nog steeds in het Portugees afgekondigd. Maar ook het gebed voor het koninklijk huis en burgemeester en wethouders wordt in het Portugees en niet in het Hebreeuws gezegd. Portugese synagoge gangers heten snogeiros, de finta is de kerkelijke belasting, het openen van de hechal -de kast waarin de torah rollen worden bewaard- heet abreire. Dat zijn Portugese woorden die door iedereen als de meest normale zaak worden beschouwd. Ook waren er zogenaamde Nederlandse leenwoorden: damo is dam, keldra is kelder en risaldes zijn rijksdaalders. Een interessant fenomeen. Op de torah rollen worden bij bepaalde gelegenheden zilveren of gouden kronen en siertorens aangebracht en prachtige mantels gebruikt. Die versieringen voeren terug op een oude traditie die in de veertiende en vijftiende eeuw in Spanje heel populair was.

Dit artikel is een samenvatting van de inhoud van het AO-boekje "De geschiedenis van de Portugese joden in Nederland" van de hand van de auteur. Het boekje is te verkrijgen via de website www.ao.nl.

BIBLIOTHECARIA

In het leslokaal van de Stichting Judaïca bevindt zich een kleine bibliotheek met boeken en andere materialen over het Jodendom en aanverwante onderwerpen. De collectie omvat onder andere verscheidene titels die gebruikt kunnen worden als aanvullend materiaal voor de cursussen van de Stichting Judaïca. Regelmatig worden nieuwe titels toegevoegd, verkregen door schenkingen of via aankoop. Een kleine selectie uit de nieuwe aanwinsten:

Abram, I.B.H., Joodse traditie als permanent leren. 213
Adam waar ben je? De betekenis van het mensbeeld in de Joodse traditie en in de psychotherapie; artikelen van

o.a. Erich Fromm, A.J.Heschel, E.Lewis e.a. Bevat een dialoog tussen Martin Buber en Carl L. Rogers. 213
Geliefd is de mens; artikelen van Y. Aschkenasy, Peter J. Tomson, Dodo van Uden, Willem A.C. Whitlau. 213
Vega, L.Alvares, Het Beth Chaïm van Ouderkerk; 3^e verm. dr. 213.5
Wigoder, Geoffrey. Joodse cultuur, oorsprong en bloei. az.isra 943

N.B. We zijn bezig met de reorganisatie van de bibliotheek. Kunt u, voor zover mogelijk, de boeken die u nog thuis hebt uit de bibliotheek de komende cursusavonden inleveren? We starten dan het nieuwe seizoen met een volledige collectie in een nieuwe, open opstelling.

J.D.Koffeman – Wielenga

Herdenkingsconcert Nederlands-joodse componisten op 4 mei 2006 in de synagoge

Van de redactie

Op de avond van 4 mei a.s., aansluitend aan de jaarlijkse Dodenherdenking, wordt in de synagoge van Zwolle een herdenkingsconcert gehouden met muziek van Nederlands-joodse componisten die in de Tweede Wereldoorlog zijn omgekomen in de concentratiekampen van de Nazi's. Een keuze uit hun werk wordt ten gehore gebracht door de fluitiste Eleonore Pameijer en de pianist Marcel Worms. Het concert, dat georganiseerd wordt door de Stichting Judaica Zwolle en de Stichting Voortbestaan Synagoge Zwolle in samenwerking met het Bevrijdingsfestival Zwolle, begint om 21.00 uur en is gratis toegankelijk. Aan de bezoekers zal alleen een vrijwillige bijdrage worden gevraagd ter bestrijding van de kosten. Het programma ziet er als volgt uit:

Dick Kattenburg (1919 - 1944)

- Sonate voor fluit en piano (1939)
- Introduzione: Maestoso
- Intermezzo: Andante quasi lento
- Fughetta: Allegro vivo

Rosy Wertheim (1888 - 1949)

- Trois Morceaux (1939)
- Cortèges des Marionettes
- Pastorale
- Capriccio

Nico Richter (1915 - 1945)

- Twee Stukken (1942)
- Allegretto
- Adagio

Daniël Belinfante (1893 - 1945)

- Derde Pianosonatine
- Moderato
- Adagio
- Allegro: moderato con spirito

Leo Smit (1900 - 1943)

- Fluitsonate (1943)
- Allegro
- Lento
- Allegro Moderato

Dick Kattenburg (1919-1944)

- Pièce voor fluit en piano

DICK KATTENBURG werd op 11 november 1919 in Amsterdam geboren. Het joodse gezin Kattenburg verhuisde korte tijd later naar Bussum. Dick's vader was textielfabrikant en directeur van Hollandia-Kattenburg, een voor Amsterdammers

bekend gebouw aan de overkant van het IJ. Dick bezocht de HBS in Bussum en kreeg al jong een gedegen muzikale opleiding, evenals zijn jongere broer Tom, die pianist werd. Op 17-jarige leeftijd behaalde Dick het diploma 'Théorie et Violon' aan het Collège Musical Belge in Brussel. Zijn leermeester daar was Hugo Godron. Toen de oorlog uitbrak was hij twintig jaar oud. In 1941 deed hij nog Staatsexamen in Den Haag bij Willem Pijper, opnieuw voor theorie en viool, en behaalde ook het praktisch-pedagogisch diploma. Om te ontkomen aan deportatie moest Dick Kattenburg onderduiken. Hij kon terecht bij een vriendin in Utrecht. Zijn verblijfplaats werd echter verraden, waarna hij op verschillende andere onderduikadressen in Utrecht verbleef. Later hoorde men dat hij was opgepakt. Dick heeft nog kans gezien een briefje naar een oom en tante in Amsterdam te sturen (naam en adres zijn van het bericht weggeknipt) gedateerd 8 mei 1944, waarin hij schrijft sedert drie dagen in Westerbork te zijn, hij was dus op 5 mei opgepakt. In Westerbork kwam hij in het zogenoemde S-Lager, het Straflager, terecht. Op 19 mei 1944 werd hij naar Auschwitz getransporteerd, waar hij in de periode tussen 22 mei en 30 september 1944 om het leven kwam, amper 25 jaar oud (volgens gegevens NIOD). Dick Kattenburg heeft gedurende de oorlogsjaren velerlei composities geschreven, zo voltooide hij nog het eerste deel van zijn Sonate voor altviool en piano op 27 februari 1944. Tijdens de oorlog stond hij in contact met de componist Leo Smit in Amsterdam, die hij een lesbrief toestuurde met bepaalde muziek-technische vragen; de antwoorden van Smit werden aan hem teruggestuurd en zijn bewaard gebleven.

ROSY WERTHEIM werd op 19 februari 1888 in Amsterdam geboren als telg uit een bekend Amsterdams bankiersgeslacht. Na het behalen van het diploma van de Nederlandse Toonkunst Vereniging studeerde zij harmonie en contrapunt bij Bernard Zweers en Sem Dresden en compositie bij Louis Aubert (Parijs) en prof. Weigl (Wenen). Zij doceerde in de jaren twintig solfège en piano aan het Muzieklyceum te Amsterdam. Daarnaast dirigeerde zij kinderkoren waarvoor zij zelf de 'Eilandkinderen' van de Amsterdamse sloppenwijken wist te interesseren. Tevens was Wertheim dirigent van een aantal vrouwenkoren, ondermeer dat van het Religieus Socialistisch Verbond. In 1929 vertrok zij voor zes maanden naar Parijs, waar ze uiteindelijk zes jaar zou blijven. De lichtstad, waar je volgens Leo Smit 'de aanwezigheid (...) van mensen als Ravel, Roussel, Schmitt en Stravinsky kon bespeuren'. Smit voelde zich erg thuis bij het feit dat in Parijs het muziekleven zich niet alleen in concertzalen afspeelde, maar juist ook in kleine salons en café's als Café Camélion waar ook Honegger en Milhaud optraden. Wertheim ontmoette in Parijs behalve Milhaud en Honegger, Ibert, Jolivet en Messiaen en kreeg er contact met Louis Aubert en Elsa Barraine. Aubert was een componist met een sterk coloristisch talent die compositie had gestudeerd bij Fauré en leefde van 1877 tot 1968. Elsa Barraine was ruim twintig jaar jonger dan Wertheim, ze studeerde compositie bij Dukas en won al op haar negentiende de Prix de Rome voor compositie. Na omzwervingen via Wenen (1935) en New York (1936) vestigde Rosy Wertheim zich in 1937 opnieuw in Nederland. Na de Tweede Wereldoorlog - waarin zij moest onderduiken - werd ze ziek en heeft zij niet meer gecomponeerd. Vanaf 1945 gaf zij les aan de Muziekschool te Laren, de plaats waar zij overleed op 27 mei 1949.

NICO RICHTER werd in 1915 geboren te Amsterdam, in een niet-religieus joods gezin. Al jong kreeg hij vioolles. Zijn compositietalent openbaarde zich vanaf zijn dertiende. Later nam Richter directielessen bij de dirigent Hermann Scherchen, een belangwekkend promotor van nieuwe muziek. Als medisch student aan de universiteit, werd Richter dirigent van MUSA, het orkest van de studentenvereniging Unitas, waarmee hij zich onder meer inzette voor de jonge componist Lex van Delden. In 1940 trouwde Richter de violiste Hetta Scheffer. In 1941 studeerde hij af als arts. Politiek bewust, raakte hij vroeg betrokken bij het verzet. In 1942 werd hij gearresteerd. Na een lange lijdensweg kwam

Richter in 1945 doodziek terug uit het concentratiekamp Dachau. In augustus 1945, stierf hij. De Serenade voor fluit, viool en altviool - te beluisteren op de eerste CD van zijn muziek - werd nog op zijn sterfbed opgetekend. De muziek van Nico Richter is na 1945 slechts sporadisch uitgevoerd. Na de bevrijding klonk Richters werk aanvankelijk vooral in De Suite. Een zaaltje in een kamer 'en suite' waar vanaf 1951 concerten werden georganiseerd door Richters weduwe Hetta Scheffer en haar tweede man, Peter Rester. Vanaf 1996/97 vond Richters muziek een nieuw thuis in de serie Uilenburger Concerten van de Leo Smit Stichting.

DANIEL BELINFANTE - Het oeuvre van de Amsterdamse componist Daniël Belinfante is amper een jaar geleden herontdekt. Werden zijn werken vóór de Tweede Wereldoorlog al nauwelijks uitgevoerd, na zijn dood in januari 1945 in een vernietigingskamp verdween ook zijn naam geheel uit het Nederlandse muziekleven. Belinfante exploiteerde een muziekschool in de Watergraafsmere, samen met zijn vrouw Martha Belinfante-Dekker, die enige bekendheid verwierf met haar 'Zang-Declamatie Spelen' (klassikale zang- en spraaklessen). Zoals zoveel Nederlandse componisten tijdens het Interbellum onderging Belinfante de invloed van de Franse componisten: naast Ravel en Debussy waren dat ook de leden van de Groupe des Six, met name Darius Milhaud en Francis Poulenc. In zijn werk treft men een duidelijke, vaak nadrukkelijke of zelfs weerbarstige ritmiek aan. Ook past hij regelmatig meerdere toonsoorten tegelijk toe, een techniek die duidelijk naar Milhaud verwijst. Belinfante's composities zijn bij zijn leven niet of nauwelijks uitgegeven. Het is de vraag of zij überhaupt zijn uitgevoerd, in vooroorlogse programmaboekjes zijn zij niet terug te vinden, uitgezonderd een uitvoering met leerlingen van zijn Muziekschool. Zijn oeuvre is toch tamelijk omvangrijk: een 5-tal soloconcerten, een orkestsuite, 3 strijkkwartetten, 2 kamermuziekwerken, pianowerken met of zonder strijkers, stukken voor zang en piano, werken voor diverse zang- en koorbezettingen.

LEO SMIT - Leo Smit was een Nederlandse componist van Portugees-joodse afkomst. Hij werd in 1900 geboren en studeerde aan het Amsterdams Conservatorium piano en vervolgens compositie bij Bernard Zweers en Sem Dresden. Enkele jaren later voerde het Concertgebouworkest Leo Smits werk Silhouetten uit. Critici merkten 'het gebruik van de eigenaardige klankcombinaties van den

negerachtigen jazzband' op. In 1927 vertrok Smit naar Parijs. In deze stad, destijds een bruisend muzikaal centrum, liet hij de composities van collega's als Ravel en Stravinsky op zijn eigen muziek inwerken – met hoorbaar resultaat. Halverwege de jaren dertig vond hij zijn eigen, unieke stijl. Daarin gaan lyriek, impulsiviteit, spiritualiteit en intellect hand in hand. In 1937 keerde Leo Smit terug naar Amsterdam en bleef ook tijdens de oorlogsjaren componeren. Op 12 februari 1943 voltooide hij een meesterlijke sonate voor fluit en piano. Op 27 april 1943 werd Leo Smit op transport gesteld naar Sobibor, waar hij op 30 april is omgebracht.

DE MUSICI

Eleonore Pameijer, reeds op jonge leeftijd prijswinnares van een aantal jeugdconcoursen, studeerde bij Koos Verheul aan het Conservatorium te Amsterdam, waar ze 'cum laude' het solistendiploma behaalde. Er werd haar een studiebeurs toegekend en daarmee studeerde zij in de Verenigde Staten (Bennington College) en aan de Academia Chigiana in Siena (Italië). In 1984 won zij de eerste prijs in het Frank Martin Concours, vervolgens maakte zij haar debuut in het Amsterdamse Concertgebouw en daarna haar televisiedebuut voor de AVRO met het fluitconcert van Mercadente. In 1985 verscheen haar eerste CD (Sonates van Bach en zonen), die zich in een bijzondere populariteit mocht verheugen. In de pers wordt zij geprezen vanwege haar "grote uitstraling, muzikale overtuigingskracht, prachtige toonvorming en rotsvaste techniek". Van 1985 tot 2000 is zij eerste fluitiste van het ASKO, en later het Schönberg ensemble. Als soliste treedt ze op met vele symfonieorkesten in binnen- en buitenland o.l.v. dirigenten als Philippe Entremont, Richard Dufallo, Oliver Knussen, Peter Eötvös, Ton Koopman, Kenneth Montgomery, Jaap van Zweden, Arturo Tamayo, Ingo Metzmacher, Alexander Vedernikov en Yaron Traub. Verschillende malen verleent zij solistische medewerking aan bijzondere producties in het Holland Festival. Tevens wordt zij uitgenodigd om op te treden in bijna alle Europese landen, Canada en de Verenigde Staten. Eleonore maakte vele radio- en televisieopnames en tevens een groot aantal CD's.

Meer informatie op www.eleonorepameijer.com

Marcel Worms (1951) studeerde aan het Sweelinck Conservatorium te Amsterdam bij Hans Dercksen. Tevens nam hij les bij de Russische pianist Youri Egorov. Na zijn eindexamen in 1987 specialiseerde hij zich in kamermuziek en in 20ste-eeuwse pianomuziek. Marcel Worms is actief als kamermuzikspeler en als solist. Hij wordt uitgenodigd om over de hele wereld op te treden en heeft groot succes met zijn originele en fantasierijke programma's. Zo bracht hij in 1990 de jeugdwerken van Schönberg in première en in 1991 voerde hij het complete pianowerk van Janáček uit. Tevens voerde hij met de 'Groupe de Sept' het complete werk van Poulenc voor piano en blaasinstrumenten uit en zette dit op CD. Sinds het seizoen 1992/1993 voert hij op de Nederlandse podia het programma Jazzinvloeden in de 20ste-eeuwse pianomuziek uit. Daarnaast maakte hij CD's met de pianowerken van Jean Wienèr en Frederico Mompou. Sinds 1996 is Marcel Worms bezig met een Bluesproject: rond de 150 Nederlandse en buitenlandse componisten schreven een bijdrage voor dit programma. Dit programma verscheen inmiddels op 3 CD's. Een programma met Tango's uit Latijns-Amerika en Europa werd uitgevoerd in o.a. China en Argentinië en resulteerde in een CD. Met fluitiste Eleonore Pameijer werkt hij aan het 6 Continenten Projekt: componisten uit alle 6 continenten schrijven hiervoor een werk, waarin zij hun culturele achtergrond tot uitdrukking brengen. Deze stukken zullen in de komende seizoenen op alle continenten uitgevoerd worden.

Meer informatie op www.marcelworms.com

Eleonore Pameijer en Marcel Worms

JUDAICA-AGENDA ZWOLLE EN OMGEVING

VOORJAAR & ZOMER 2006

Kopij voor de Judaica-agenda s.v.p. sturen naar: Postbus 194, 8000 AD Zwolle of via e-mail: judaica@hetnet.nl. De cursussen in deze lijst worden georganiseerd door de Stichting Judaica Zwolle. Actuele informatie voor de Judaica-Agenda wordt bijgehouden op onze website www.judaica-zwolle.nl.

za 01-04 Sjabbat Wajikra (Lev. 1:1 - 5:26)

zo 02-04 Rondleiding door de synagoge van Zwolle. Tevens is de tentoonstelling "Joods leven in en om Zwolle" te bezichtigen. Plaats: Synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 13.30-16.00 uur. Toegang: € 2,50.

za 08-04 Sjabbat Tsav (Lev. 6:1-8:36)

do 13-04 Pesach / Paasfeest (eerste dag)

vr 14-04 Pesach / Paasfeest (tweede dag)

za 15-04 Sjabbat Pesach

wo 19-04 Pesach / Paasfeest (zevende dag)

do 20-04 Pesach / Paasfeest (achtste dag)

za 22-04 Sjabbat Sjemini (Lev. 9:1-11:47)

di 25-04 Jom Hasjoah / Herdenking Holocaust

za 29-04 Sjabbat Tazria (Lev. 12:1-13:59) - Metsora (Lev. 14:1-15:33)

wo 03-05 Jom Ha'atmaoet / Onafhankelijkheidsdag Israël

do 04-05 Herdenkingsconcert in de synagoge van Zwolle. Aanvang: 21.00 uur (zie elders in dit Bulletin).

za 06-05 Sjabbat Acharee Mot (Lev. 16:1-18:30) - Kedosjiem (Lev. 19:1-20:27)

zo 07-05 Rondleiding door de synagoge van Zwolle. Tevens is de tentoonstelling "Joods leven in en om Zwolle" te bezichtigen. Plaats: Synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 13.30-16.00 uur. Toegang: € 2,50.

di 09-05 Genootschap Nederland Israël, afdeling Zwolle. Jom Ha'atzmoet viering - onafhankelijkheidsdag van de staat Israël - met de Joodse Gemeente van Zwolle. Programma wordt nog bekend gemaakt. Plaats: Synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Aanvang: 19.30 uur.

do 11-05 Genootschap Nederland Israël, afdeling Hoogeveen. Mevr. H.G.J. Damman-Maaskant over "Mozaïken in en om Israël. Op deze avond wordt tevens Jom Ha'atmaoet gevierd. Plaats: Goede Herderkerk, Middenweg 14, Hoogeveen. Aanvang: 19.45 uur.

za 13-05 Sjabbat Emor (Lev. 21:1-24:23)

di 16-05 Lag Ba'omer (33e dag van de Omertelling)

za 20-05 Sjabbat Behar (Lev. 25:1-26:2) - Bechoekotaj (Lev. 26:3-27:34)

vr 26-05 Jom Jeroesjalajim (Hereniging van Jeruzalem)

za 27-05 Sjabbat Bemidbar (Num. 1:1-4:20)

vr 02-06 Sjavoe'ot / Wekenfeest / Pinksteren (eerste dag)

za 03-06 Sjavoe'ot / Wekenfeest / Pinksteren (tweede dag)

zo 04-06 Rondleiding door de synagoge van Zwolle. Tevens is de tentoonstelling "Joods leven in en om Zwolle" te bezichtigen. Plaats: Synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 13.30-16.00 uur. Toegang: € 2,50.

za 10-06 Sjabbat Naso (Num. 4:21-7:89)

za 17-06 Sjabbat Beha'alotecha (Num. 8:1-12:16)

za 24-06 Sjabbat Sjelach Lecha (Num. 13:1-15:41)

za 01-07 Sjabbat Korach (Num. 16:1-18:32)

zo 02-07 Rondleiding door de synagoge van Zwolle. Tevens is de tentoonstelling "Joods leven in en om Zwolle" te bezichtigen. Plaats: Synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 13.30-16.00 uur. Toegang: € 2,50.

za 08-07 Sjabbat Choekat (Num. 19:1-22:1) - Balak (Num. 22:2-25:9)

do 13-07 Vastendag van 17 Tammoez

za 15-07 Sjabbat Pinchas (Num. 25:10-30:1)

za 22-07 Sjabbat Matot (Num. 30:2-32:42) - Masee (Num. 33:1-36:13)

za 29-07 Sjabbat Devariem (Deut. 1:1-3:22)

do 03-08 Vastendag van 9 Aw / Treurdag Tempelverwoesting

COLOFON

Het Judaica-Bulletin is een uitgave van de Stichting Judaica Zwolle, Postbus 194, 8000 AD Zwolle. Het verschijnt vier maal per jaar. De abonnementsprijs bedraagt € 6,50 per jaar, over te maken op postgirorekening 259272 t.n.v. penningm. Stichting Judaica Zwolle, Apeldoorn, onder vermelding van 'abonnement bulletin'.

De Stichting Judaica Zwolle stelt zich ten doel de verspreiding van kennis over de joodse godsdienst, taal, geschiedenis en cultuur. Zij streeft dit o.a. na door het organiseren van cursussen, studiedagen, tentoonstellingen, etc. in de synagoge van Zwolle.

Het bestuur van de Stichting Judaica Zwolle bestaat uit de volgende leden:

- J.H. Kelholt (penningmeester)
- Mw. D. Koffeman-Wielenga (bibliothecaresse)
- S.P. van 't Riet (voorzitter/redacteur bulletin)
- J. Veldhuijzen (secretaris-cursuscoördinator)
- C. Verdonk (administrateur)

De Stichting geeft jaarlijks een folder uit over haar activiteiten. Deze folder kan worden aangevraagd bij de cursuscoördinator (038-4651048), de administratie (038-4539283) of via ons e-mail adres judaica@hetnet.nl. Actuele informatie over de Vrije Leerhuizen, Korte Cursussen en Cursussen Bijbels-Hebreeuws, de Judaica-agenda en andere activiteiten van de Stichting is te vinden op de website: www.judaica-zwolle.nl. De bibliotheek van de Stichting wordt beheerd door mevr. D. Koffeman-Wielenga (tel. 0591-616543).

De Stichting heeft een tentoonstelling ingericht op het voormalige vrouwen balkon van de synagoge van Zwolle, Samuel Hirschstraat 8, over het onderwerp 'Joods leven in en om Zwolle'. Deze is in principe op de eerste zondag van de maand geopend van 13.30-16.00 uur (zie voor de precieze data de Judaica Agenda in dit bulletin). Dan wordt er vanaf 14.00 uur ook een rondleiding verzorgd. De toegangsprijs bedraagt: € 2,50 per persoon; voor kinderen € 1,50.

De Stichting Judaica Zwolle werkt bij gelegenheid samen met: Joodse Gemeente Zwolle, Stichting Voortbestaan Synagoge Zwolle, Genootschap Nederland-Israël afdeling Zwolle, B. Folkertsma-Stichting voor Talmudica te Hilversum, Bureau Kerk-en-Israël van de PKN Kerken te Utrecht, VU-Podium Vrije Universiteit Amsterdam.

Giften voor het werk van de Stichting Judaica Zwolle zijn aftrekbaar voor de inkomstenbelasting en kunnen worden overgemaakt op girorekening 259272 t.n.v. penn. Stichting Judaica Zwolle, Apeldoorn.

VOLGENDE BULLETIN

Het volgende bulletin verschijnt omstreeks 1 juli 2006. Kopij dient uiterlijk in de tweede week van juni 2006 te zijn ingeleverd op het redactieadres: Postbus 194, 8000 AD Zwolle (zo mogelijk digitaal) of per e-mail zijn ontvangen op judaica@hetnet.nl. o.v.v: 'kopij bulletin'.

UIT HET BESTUUR

In het leslokaal van de synagoge zijn boekenkasten geplaatst, waarin de zich uitbreidende collectie van de bibliotheek zal worden geplaatst. Deze kasten zijn ons geschonken door een bevriende organisatie. Binnenkort zullen de kasten hun definitieve plek krijgen. De bedoeling is dat ze worden afgesloten met glazen deuren.

SYNAGOGEPAD 2006 VERVALT

In de activiteitenfolder van onze stichting voor het seizoen 2005-2006 staat vermeld dat op zondag 6 juni 2006 opnieuw het jaarlijkse synagogepad zal worden georganiseerd. Het bestuur ziet echter door omstandigheden dit jaar geen kans een dergelijke bijeenkomst op tijd voor te bereiden en uit te voeren. Na 16 jaar is het de eerste keer dat deze activiteit vervalt. In het seizoen 2006-2007 zal er alleen een synagogepad georganiseerd worden als er een groep vrijwilligers gevormd kan worden die dit op zich neemt.

HET JUDAICA BULLETIN

De redactie van het Judaica Bulletin bestaat uit Dick Broeren en Peter van 't Riet. Tot ons genoegen hebben we Giesinus en Astrid Kruithof bereid gevonden de verzending van het Bulletin te verzorgen.

TENTOONSTELLINGSCOMMISSIE

De tentoonstellingscommissie bestaat uit de volgende personen: Riwwah Hamburger (voorzitter), Wil Cornelissen, Marco Groen, Jaap Hagedoorn, Rosa Lemstra, Elmer Lugtigheid (PR), Astrid Rodrigues Pereira, Michael Canter, Ingrid Petiet, Renate van Vuure-Redout, Peter Wolsleger.

GIFTEN/DONATIES

Onze oproep aan het begin van dit seizoen om ons werk te steunen met donaties heeft een bedrag opgeleverd van ruim € 300,-. Daar zijn we heel blij mee. We zullen een deel van dit bedrag besteden aan de verbeterde inrichting van de bibliotheek. Alle donateurs willen we vanaf deze plaats hartelijk dank zeggen.